

Rekonstruktsiooni valmistamine Paistu vaipseelikust

Astri Kaljus

Paljud rahvarõivaste elemendid ja kandmisega seotud traditsioonid on pärit kaugemast minevikust. Vanemad rõivaesemed säilitasid paljuski arhailisi jooni. Üheks selliseks on vaipseelik, mida kanti Eesti aladel kohati kuni 19. sajandi keskpaigani. Eesti Rahva Muuseumi tekstiilikogus on vaid kaks vaipseelikut. Selliseid haruldasi esemeid on enamasti võimalik eksponeerida koopiate ning rekonstruktsioonide vahendusel. Käesolevas artiklis antakse ülevaade Paistu vaipseeliku rekonstruktsiooni tegemisest ERMi püsiekspositsioonile. Rekonstruktsiooni tegemine koosnes kahest osast: tekstiilide ning pronksspiraalkaunistuse valmistamisest.

1. Vaipseelik Eesti naise vanemas rõivastuses

Esimesed suuremad tekstiilikatked, mis on säilinud tänu pronksspiraalide ja -ehete konserveerivale toimele, pärinevad Eesti aladelt alles muinasaja lõpust. Seda, kuidas inimene on muinasajal riides käinud, saab oletada peamiselt tekstiilifragmentide ja metallkaunistuste põhjal, neid rekonstrueerides. Oluliseks allikmaterjaliks on arheoloogilistelt kaevamistelt matustest leitud pronksspiraalkaunistused, mis on dateeritud 11.–14/15. sajandisse. Sel perioodil kuuluvad need peamiselt naiste rõivastuse juurde (Rammo 2005: 98). Arvatavasti on muinasaja lõpus inimesi maetud pidurõivastes. Seega saab oletusi teha üksnes inimeste matmisega seotud rõivaste, mitte nende tavarõivastuse kohta (Mägi, Ratas 2003: 205).

Andmed 13.–17. sajandi rõivastuse kohta põhinevad peamiselt arheoloogilistel leidudel (Värv 1998: 368). Rõivaid kaunistati endiselt pronksspiraalidega, mida keskaja alguses hakkasid üha enam asendada *tinulised* (tinast naastukesed). Tinast valatud tähekestega on ilustatud ka Parisselja rabast leitud, 14.–15. sajandisse dateeritud villane varrukate umbkuub (Moora 1957: 18). Kagu-Eestis paikneva Siksälä haualeidudest, mis jäävad keskaja algusesse, nähtub, et pronksspiraalide kõrval on üha suuremat kasutust leidnud tinulised ja värvilised helmed (*bisserid*) (Laul, Valk

Foto 1. Must vaipseelik ehk *sõpu* ERM 1790.

Foto 2. Punane vaipseelik ehk *pulmaseelik* ERM 1797.

Fotod: Arp Karm

2007: 56). Lõuna-Eestis kasutati pronkskaunistusi kõige visamalt, isegi kuni 19. sajandini, millest on säilinud etnograafilised materjalid.

Rõivastuse üksikosades, ornamendis ja ehetes on ilmnenud selgeid kohalikke erinevusi, mis võisid oleneda nii vanadest traditsioonidest kui ka suhetest naabritega (Moora 1956: 217). Paikkondlikult on rõivamoodide ja kaunistusviiside poolest alalhoidlik olnud Lõuna-Eesti, eriti Mulgimaa. Seal säilisid paljud arhailised rõivaelemendid kuni 19. sajandi esimese pooleni ja osalt veel kauemgi (Moora 1956: 217). Ka väärib märkimist, et ERMi kogudes säilitatavad vanimad ja kõige algelisemad eesti rahvarõivastuse osad on enamikus saadud Mulgimaalt (Moora 1956: 219).

Üks selliseid säilinud vanematüübilisi rõivaesemeid on vaipseelik. ERMi tekstiilikogudes on hoiul kaks villast vaipseelikut: must *sõpu* (ERM 1790, foto 1) ja punane *pulmasõpu* (ERM 1797, foto 2), mõlemad pärinevad Hallistest. Eriti visalt püsisid vanapärased vaipseelikud Halliste, Karksi ja Tarvastu kihelkonnas. Hallistes kanti neid 1860.–70. aastateni küllalt märkimisväärselt, kuid mõned vanad naised ei loobunud vaipseelikust veel 19. sajandi lõpulgi. 1953. aastal kogutud andmed:

Vanasti ei pandud kõrti selga vaid ümmer. Minu ema seletas seda niiviisi. Tema ema rääkinud, et esimesed kõrdid olnud ainult rõõva tükk ilma kokku õmblemata. Seda hakatud siis ümmerringi voltima, otsad ees vaheliti ja seot ööksega kinni. (KV 90: 43 Karksi)

Foto 3. Vaipseeliku ERM 1790 alumine kõlapook.

Foto 4. Vaipseeliku ERM 1790 ülemine kõlapook.

Fotod: Arp Karm

Vaipseelik on ümber puusade mähitav ristkülikukujuline riidelaid. Lahtist ümber võetavat riidelaid peetakse rõivastuses üldiselt väga vanaks ja kõige lihtsamaks rõivastuse osaks, mis on tuntud kogu maailmas (Voolmaa 1971: 110). Vaipseelikud olid nii villasest kui linasest materjalist. Villased vaipseelikud kandsid Mulgi alal nimetust *sõuke*, Hallistes ka *sõu*, *sõpu*, *sõpp*. Villased kokkuõmblemata seelikud tehti samasugusest tasapindsest toimsest vanutatud riidest nagu pikk-kuuedki. Vaipseeliku pikkuseks võeti kanga laius. Seeliku laiuseks kooti harilikult 4,5–5 küünra¹ pikkune kangalaid. (Voolmaa 1971: 111)

Kui tavaliselt kandsid naised musta vaipseelikut, siis pulmaseelik oli punane. Madarajuurtega punaseks värvitud vaipseelik kuulus Mulgi pruudi traditsioonilisse pulmaülikonda (Voolmaa 1971: 112). *Pulmasõpu* ERM 1979 kohta on rääkinud selle kinkija:

Niisuguste punaste sõpudega käidi laulatusel. Teda tarvitati ka roosi haiguse vastu. Roosihai-gust põdeja võttis enesele punase sõpu ümber ja olla alati terveks saanud. Teda käidud ka siit talust külasse roosihaigetele otsimas. All veere küljes olla enne klaas või kard tilgutid olnud, need on aga ära katkenud. Punaseid sõpusid tarvitatud ainult laulatus jaoks, mustad olla iga päev tarvitusel olnud.

Punase värvi tervendavasse ja kaitsvasse jõusse on usutud üle Eesti. Üleminekut neiupõlvest noorikupõlve võisid uskumuste kohaselt kahjustada halvad jõud, mistõttu oli pruudirõivastuse juures väga oluline maagiline kaitseotstarve (Värv 1998: 382). Pruudiseelikute kirjeldustes on rõhutatud käimisel tekkinud metallikolinat: „Noorik käinud sees kui kilin ja kolin“ (Manninen 1927: 245), „Noorik oli järgmiselt ehitud: kaelas paks helmekord, seljas oma koetud peenike ame, selle peal pi-hik, ümber undruk, millel all ääres raua ja vasetükid kõlisesivad“ (Tampere 1941: 314–315). Pulmaseeliku puhul võib pidada nii punast värvi, seeliku äärt ümbritsevat pooka kui ka „kilinat-kolinat“ tekitavaid vaselisi ja tinulisi pruuti kaitsvateks elementideks.

Nii nagu kokkuõmblemata vaipseelik säilitasid nende kaunistusedki traditsioonidega seotud elemente. Villastel vaipseelikutel oli ääres kaunistuseks kõladega kootud pook (fotod 3–5) ja harvematel juhtudel seeliku allservas metallkaunistused.

[1] 1 küünar on 53 cm.

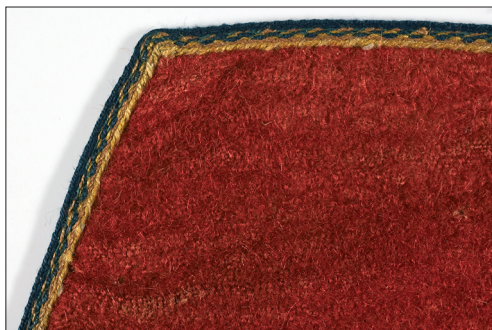

Foto 5. Vaipseeliku ERM 1797 kõlapook.

Foto: Arp Karm

märkimist *sõuepook* Hallistest (ERM 2078), mille vanuseks oli 1911. aastal määratud umbes 300 aastat. Vanemad poogad on 0,5 cm laiad, hilisemad ligi 0,7 cm. Kõlapoogad on kootud väga peenest ja keerdus villasest kahekordsest lõngast valge kahekordse linase koelõngaga. Varemalt kasutati taimedega, hiljem aniliinvärvidega värvitud lõngu. Vanema pooga kiri koosneb kolmest osast: keskmine, peaosa on kirjaga (enamasti loogeline joon), alumine laiem ja ülemine ääreosa üht või mitut värvi juttidega. Poogad on enamasti kootud kaheksa kõlaga. Loogeline kiri keskel on kootud 3–4 kõlaga. Mulgi alal varieeriti vana tuntud loogamotiivi veel 20. sajandi alguseski (Kurrik 1932: 104).

1.1. Metallkaunistused vaipseelikul

Metallkaunistustest on vaipseelikute all servas kasutatud pronksspiraalidest võrgendeid, rahvakeeles *vaselised*, ka *vased* (Manninen 1927: 246), ning tinulisi. Vaipseeliku ääres olevad tinulised on nelinurksed tinast valatud plaadikesed keskmiste mõõtmetega 8–16 mm, mille valamiseks olid erilised valed. Tinuliste pahemal pool on neli aasa, millega need kinnitati riidele. Plaadikesed pandi riide peale ritta ning silmustest juhiti läbi nõör, mis teise niidiga plaatide vahelt riide külge õmmeldi (Manninen 1927: 246). ERMis on kolmest tinuliste katkest ühe kohta (ERM 4243) (foto 6) kirjalikud andmed, et need on *sõukeste* küljes kantavad kõlad. Parisselja rabast leitud umbkuuel, mida on eespool mainitud, on kaunistusena kasutatud tinulisi, mis erinevad *sõukestel* kasutatavatest oma suuruse ja kuju poolest. Parisselja kuue tinulised on ristikujuised, umbes kuemillimeetrise läbimõõduga ja kuni kaks millimeetrit paksud.

ERMis säilitatavad pronksspiraalkaunistused on enamasti eraldi esemetena metallkogus, vähem on neid tekstiilesemete küljes. Pronksspiraalidest on kõige rohkem informatsiooni seeliku allääre kaunistuste ehk vaseliste kohta. Esemel ERM 18490 (foto 7) nimetuseks on märgitud särgi² rinnaesise ilustus, mis on ainus sellekohane teade. Kuna kõik teadaolevad vaselised (kaks ERMi metallkogus ja

[2] „Särgi“ nime all võib olla ka mõni muu villane ülerõivas, näiteks pikk-kuub.

Foto 6. Tinulised. ERM 4243.

Foto: Arp Karm

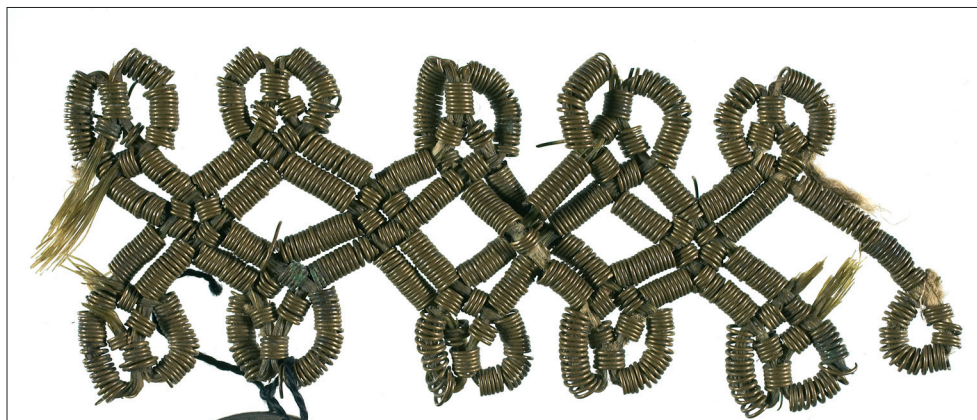

Foto 7. Vaselised. ERM 18490.

Foto: Arp Karm

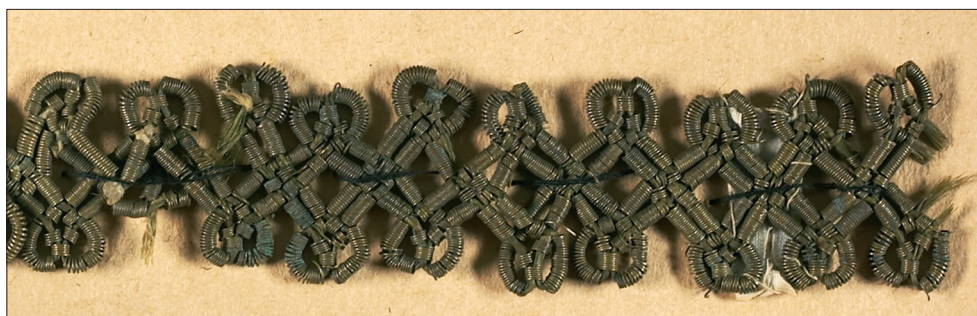

Foto 8. Vaselised. ERM 292:307.

Foto: Arp Karm

kaks Ilmari Mannineni *Eesti rahvariiete ajaloo* (1927) fotodel) on tehnoloogiliselt ühesugused, võib ikkagi arvata, et tegu on ehk siiski seeliku ilustustega.

Vaselised ERM A 292: 307 (foto 8) ja ERM 18490 on valmistatud samas tehnikas, ka kasutatud pronkstraat on enam-vähem sama jämedusega. Mõlema võrgendi puhul ühendavad spiraale mustriks kahekordne linane lõng ja hobusejõhv. Pronksspiraalvõrgendis on kasutatud nelja pikkusega spiraalorusid. Pronksspiraalid moodustavad rea kahekordseid ruute kahe silmusega ülemises ja alumises nurgas.

Etnograafiliste pronksspiraalvõrgendite tehnoloogias ja võrgendite abimaterjali kasutamises on palju ühist arheoloogilisest materjalist pärit pronksspiraalkaunistustega. Hiljemalt II aastatuhande teisest poolest on Eestis pronkskaunistustega (siin on mõeldud ka pronksrõngaid) ilustatud eelkõige naiste sõbasid, põllesid ja peakatteid. Meeste rõivastusel kasutati pronksi vähemal määral kaeluse ääristamisel, jalailustustes ja üleviske nurkades (Mägi, Ratas 2003: 210).

Pronksspiraalkaunistused jagunevad tehniliste võtete poolest kaheks rühmaks: esiteks kanga lõmelõngadesse või kõlapaela koelõngadesse sissekootud spiraalid ja teiseks spiraalidest aplikatsioonid või võrgendid, mis lõnga ja/või hobusejõhvi abil on muustriteks põimitud ning eraldi kangale kinnitatud (Rammo 2005: 35).

Sissekootud pronksspiraalid on iseloomulikud rõivaste äärte või servade kaunistamisel. Kõige levinum pronksspiraalkaunistus on küljekuti spiraalidest rida, mis kootakse kõladega kanga otsalõimedesse. Spiraalid jäävad kanga serva kootud kõlapaela sisse. (Rammo 2005: 35) Sarnaselt on kootud kahe kõlapaela vahele spiraalide rida, mis hiljem rõivaeseme serva külge kinnitatakse (Mägi, Ratas 2003: 211). Sellise rea otstes moodustati kõlapaela lõimede kinnituseks veel mitmesuguseid, tavaliselt kaarjaid motiive – *otsalõpetusi* (Rammo 2005: 37). Otsalõpetuse kaarjas motiiv on tehnoloogiliselt sama etnograafiliste spiraalvõrgendite ehk vaseliste kaart moodustamisega.

Andmeid sissekootud spiraalide kohta on ka hilisemast ajast, 16. sajandisse dateeritud Erreste, Karksi ja Võhma peaehtest. Kõige paremini on säilinud peaehe (AI 739) Halliste kihelkonnast Uue-Pornuse mõisast Erreste külast (tänapäeval Eriste) pärit aardeleiust. Märkimist väärib nende ehete puhul kasutatud materjal – jämedam, ilmselt valgeks pleegitatud linane lõng (arvatavasti kahekordne). Lõng on väga ühtlane ja professionaalselt S-korruptusega kedratud. Erreste peaehtel on kõlapaela koelõng ühe-, Karksi omal aga kahekordne. (Kiudsoo, Ratas 2005: 115–116)

Põimitud spiraalmustrid moodustavad võrgendeid ning üksikuid ringi- või ruudukujulisi kaunistuselemente (aplikatsioone) (Rammo 2005: 38). Mõlemad variandid kinnitatakse hiljem rõivaeseme külge. Spiraalide põimimiseks on kasutatud erinevaid orgaanilisi materjale. Kõige rohkem on tarvitatud villast lõnga. Teiseks spiraalide sees kasutatud materjaliks on hobusejõhv. Laialdaselt esineb hobusejõhvi ja villast lõnga koos. Veel on villast lõnga spiraalidesse põimitud aaspaelana, sedagi koos hobusejõhviga. (Rammo 2005: 32) Piirkonniti võib spiraalmustrites kasutada materjali jagada kaheks: Põhja- ja Lääne-Eestis ning saartel kasutati vaid villast lõnga, Lõuna- ja Ida-Eestis tarvitati villasele lõngale lisaks hobusejõhvi (Rammo 2005: 34).

Ajaloo Instituudis hoitavas Lõhavere käsitöövakas, mis on dateeritud 13. sajandi algusesse, on mõned ERMis olevate vaselistega sarnased võrgendid ja aplikatsioonid. Kaks sarnast osaliselt säilinud aplikatsiooni on AI 4133:2274:63 (foto 9) ja AI 4133:2274:72. Need on ruudukujulised ja nende otstes on silmused. Nurkades olevate silmuste vahel on üks läbimõõdult suurem spiraal, mida on orgaanilisel materjalil lihtsam läbida. Aplikatsiooni keskosa moodustavad lühikesed spiraalijupid, mis on põimimiseks kasutatud materjalile (aaspaelana põimitud villane lõng ja hobusejõhv) lükitud pärast selle ristumiskohti. Sarnaseid silmuseliste nurkadega kujundeid on leitud veel Saaremaalt (Rammo 2005: 38).

Foto 9. Lõhavere käsitöövakast pärit
pronksspiraalidest aplikatsioon
AI 4133:2274:63.
Foto: Mirja Ots

Foto 10. Lõhavere käsitöövakast pärit pronksspiraalvõrgend AI 4133:2274:5/1. Foto: Mirja Ots

Visuaalselt väga sarnased vaselistega on võrgendid AI 4133:2274:4 ja AI 4133:2274:5/1 (foto 10). Need on 2–2,3 cm laiused ja kuni 14 cm pikkused võrgendikatked. Üleval ja all on üksikud spiraalidest aasad, mille vahel on spiraalijupid, mis põimitakse muustrisse orgaanilise materjali omavahel ristumise järel. Villast lõnga koos hobusejõhviga on kasutatud nii nagu aplikatsioonide puhulgi aaspaelana. Kahe aasa vahele jäävad pikemad punutud lõnga jooksud, mis võisid võrgendile ka värviefekti anda. Pikemaid lõngajookse on näha ka teistel Lõhavere võrgenditel ja aplikatsioonidel.

Kokkuvõttes võib arheoloogilise ja etnoloogilise materjali kõrvutamisel tuua välja palju sarnaseid jooni. Pronksist spiraalid olid haualeidude põhjal suure mõõduskaalaga, traadi diameeter on 0,5–1,5 mm (Rammo 2005: 30). ERMis hoiul olevad vaselised on tehtud peenemast traadist (kuni 0,42 mm), millel ei ole märkimisväärset suuruse vahet hilisema peenema (0,5 mm) traadiga. Võrgendite põimimisel on orgaanilise materjalina kasutatud mõlema puhul hobusejõhvi, mis on vastupidav materjal, lisaks hoiab see hästi vormi. Sarnaselt võib vormi hoida ka villane punutud aaspael. Linase lõnga kasutamist spiraalkaunistuste juures on teada vaid Viljandimaa varauusaegsete peahete puhul. Samuti on linast lõnga tarvitatud hoidmaks koos erineva pikkusega pronksspiraalist juppe, mis on leitud Lõhavere käsitöö-

vakast. Selline spiraalide lükkimine linasele lõngale võib olla ka töökäigu (musteri) järjestus. Praktilist tööd tehes selgus, et linane materjal aitas jäika hobusejõhvi edukalt jätkata. Mõlemal puhul on võrgendeid tehtud ühtmoodi. Paralleelselt on kahele abimaterjalile (linasele või villasele lõngale ja/või hobusejõhvile) ükshaaval lükitud pronksspiraalid. Nendes kohtades, kus muster ristub, põimitakse abimaterjal üksteisest läbi. Seejärel lükitakse abimaterjalile vastavalt võrgendi mustri järgmised spiraalid. Abimaterjali läbipõimimine ei lase spiraalidel liikuda ja muster tuleb korrektne.

2. Rekonstruktsiooni tegemine vaipseelikust

Rekonstruktsioon Paistu villasest vaipseelikust, vaselistest kaunistusega allääres, on tehtud tellimusena Eesti Rahva Muuseumi uuele püsiekspositsioonile. Rekonstruktsioon tehti ERMi tekstiilihoidlas oleva Halliste villase vaipseeliku (ERM 1790) ning metallihoidlas hoitavate vaseliste (ERM A 509: 7009; ERM 18490) põhjal, kuna Mulgi piirkonna rõivastus oli paljuski sarnane ning kirjalikud andmed viitavad nii Paistus kantavale mustale vaipseelikule kui seeliku allääre kaunistamisele vaseliste. Tööprotsess koosnes vaipseeliku kanga, kõlapookade ning pronksspiraalkaunistuse valmistamisest.

2.1. Vaipseeliku valmistamine

Must villane vaipseelik koosneb ühest sirgest riidelaiaist ja kahest kõlapoogast. Riidelaia mõõdud on 87 × 250 cm. Ülemine kõlapook on 3,24 cm ja alumine 3,43 cm pikk. Poogad on 0,5 cm laiad. Nagu eespool kirjeldatud, olid kitsad poogad vanematele vaipseelikutele iseloomulikud.

Vaipseeliku lõime ja koe materjal on ühekordne Z-keermega ehk päripäeva kedratud villane ühekordne must lõng. Originaali puhul käsitsi kedratud lõng on asendatud villavabrikus toodetud lõngaga (8/1). Originaalile lähedase musta värvi saamiseks on lõng sünteetiliste värvidega üle värvitud. Vabrikus valmistatud lõngad on vokiga kedratud lõngast laugjama keeruga. Et ennetada kudumisel lõimelõngade katkemist, on lõimelõngad vokiga üle korrutatud.

Seeliku kangas on kootud tasapindtoimses koes (2/2), kus koelõng läheb vaheldumisi kord kahe lõimelõnga alt, kord kahe lõimelõnga pealt. Igas järgmises reas nihkub mustrikord korrapäraselt ühe lõimelõnga võrra edasi. Kanga tihedus on 13 lõimelõnga ja 13–14 koelõnga sentimeetril. Kudumisel on jälgitud, et toimsel kangal tekkinud murdejoone suund oleks sama mis originaalil. Kanga koeks on kasutatud ülekorrutamata lõnga. Kangastelgedelt maha võetud toorkangas oli jäik ja kare.

Seejärel pesti kangast villašampooniga. Pesemise käigus oli näha, et värv pole lõngale kinnitunud. Suuliste andmetele tuginedes pandi kangas 12 tunniks lehmapiima sisse likku. Piim tegi kanga tunduvalt pehmemaks, kuid ei kinnitanud

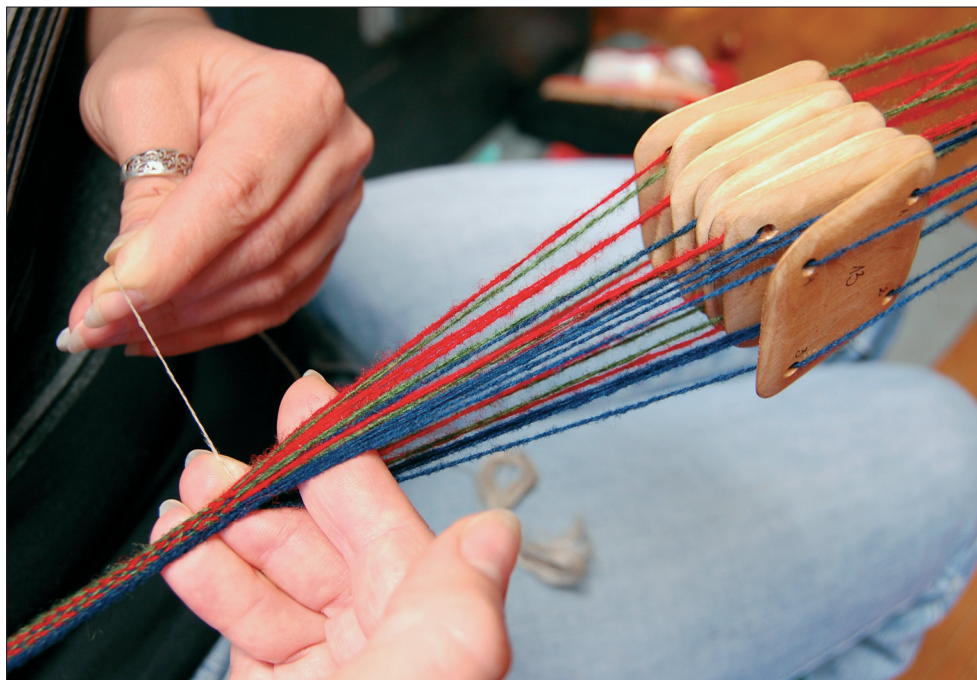

Foto 11. Kõlapooga tegemine.

Foto: Malle Valli

värvi. Järgmisena vanutati kangast käsitsi – kuumast veest võetud riidele hõõruti tihkelt majapidamisseepi, samal ajal kangast järjest rullile ajades. Rullimiseks kasutati vana jämedat labidavart. Käsitsi vanutatud kangas ei läinud piisavalt kokku, seetõttu pesti seelikuriiet vajamineva laiuse saavutamiseks pesumasinas villapesu programmiga. Lõpliku värvi kinnitamiseks loputati kangast enne pesumasinas vanutamist läbi kahe äädikavee. Viimaseks viimistluseks on kangast pressitud. Selleks on kasutatud nõukogudeaegset rasket triikrauda. Et villane kangas jääks sile, pressiti seda pahupoole pealt läbi äädikalahusega märjaks tehtud puuvillase riide, seejärel triigiti niiskeks läinud seeliku kangas pahupoolelt veel üle. Kangas pandi ööpäevaks tahenema ning korrati pressimist järgmisel päeval. Pressimisel andis nõu Valve Alamaa.

2.2. Kõlapookade valmistamine

Vaipseelikul on kaks erinevat kõlapooka: ülemine ja alumine. Ülemise pooga värvid on potisiinine, punane, roheline, kollane ja valge. Selle pooga pikkus on 3,3 m. Lõimi on üles rakendatud 4,5 m jagu. Alumise pooga värvid on potisiinine, punane ja roheline. Rakendatud on samuti 4,5 m ning valmis pooga pikkus on 3,5 m.

Kõlapookade kudumisel on kasutatud materjalina peenikesest S-keermega villast lõnga (lõim) ja kahekordset linast niiti (foto 11). Tänapäevased kahekordsed vabrikulõngad on 0,5 cm laiuse, kaheksa kõlaga kootava pooga jaoks liiga jäme-

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1	S	S	P		P		P	V	1	S	S	P		R		P	R
2	S	S	R	K		S		R	2	S	S	R	P		S		P
3	S	S	P		P		R	V	3	S	S	P		R		P	R
4	S	S	R	S		K		R	4	S	S	R	S		P		P
	/	\	\	/	\	/	\	\		/	\	\	/	\	/	\	\

Joonis 1.1. Ülemise kõlapooga lõimelõnga rakenduse skeem.

Joonis 1.2. Alumise kõlapooga lõimelõnga rakenduse skeem.

Rooma numbritega on märgitud kõla järjekorranumber, araabia numbritega lõngade järjestus kõlas. Tähed tähistavad lõngade värvi: S – potsiinane, P – punane, R – roheline, K – kollane, V – valge.

dad. Et saada õige laiusega kõlapooga, on kasutatud isiklikest varudest nõukogude ajast jäänud peenikest lõnga ning väikevillavabrikus teha lastud maalamba lõnga. Lõngad on värvitud sünteetiliste värvidega. Lõngade vähesuse tõttu on kasutatud originaalil esinenud kahe sinise tooni asemel ühte sinist. Iga erineva tooni värvimist on alustatud väikese riidevärvi kogusega ja värvi juurde lisades seda järjest tumedamaks toonitud. Kuna tegemist on väikeste kogustega, õnnestus originaalidele lähedane toon saavutada kergemini.

Poogad on kootud kaheksa kõlaga. Ülemise kõlapooga lõimelõngade rakenduse skeem on näidatud joonisel 1.1 ning alumise skeem joonisel 1.2. Pooga kudumisel on kõlade asendit keeratud ühe pöörde võrra endast eemale. Pärast kudumist presitakse jäigad poogad läbi äädikalahusega niiskeks tehtud marli, et jääkus kaoks.

Vaipseelikule on kõlapoogad kanga servade külge õmmeldud nii, et kanga laiust pidi jooksev ultusäär on jäänud muutmata. Piki kangast on serv ära pööratud ning sinna peale on kinnitatud pook. Kõlapoogad on seeliku serva õmmeldud salapistes kahekordse peenikese linase niidiga. Vaipseeliku voldid on paika pandud pärast pookade kinnitamist. Kanga keskkohale on tehtud murdekohad, mis moodustavad kaks suurt vastandvolti (2×26 cm). Voldid on kinni õmmeldud mustaks värvitud kahekordse jämedama villase lõngaga.

2.3. Pronksspiraalkaunistuse valmistamine

Rekonstruktsiooni tegemisel lähtuti mõlemast ERMi vaseliste katkest. Mõlema võrgendi puhul on spiraale mustriks ühendavaks materjaliks kahekordne linane lõng ja hobusejõhv. Pronksspiraalvõrgendis on kasutatud nelja pikkusega spiraalitorusid. Pronksspiraalid moodustavad rea kahekordseid ruutusid kahe silmusega ülemises ja alumises nurgas. Spiraalidel on 0,5 cm-l ligikaudu 13 keerdu. Spiraalid on erineva pikkusega: pikemad spiraalid on 0,6–0,7 cm pikad ja neil on 13–16 keerdu, väikestel spiraalidel on 3–5 keerdu, kaardus spiraalidel 15–23 keerdu. Kuna vaselised ERM 18490 on paremini säilinud kui ERM A 292:307, on spiraalitorude keskmised pikkused võetud esimese võrgendi järgi.

Foto 12. Punt hobusejõhve.

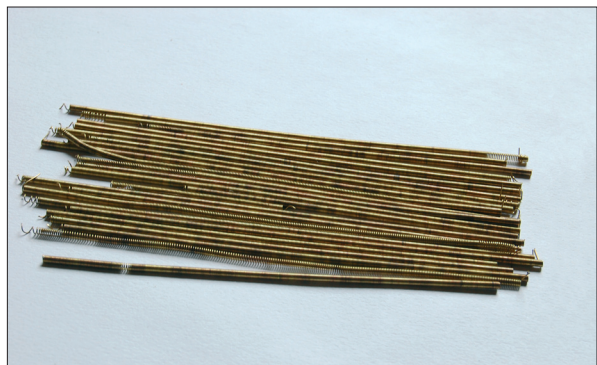

Foto 13. Vardale keerutatud pronksspiraalid.

Fotod: Malle Valli

Pronksspiraalvõrgendi tegemisel on kasutatud abimaterjalina ühekordset linast niiti ja hobusejõhvi (foto 12). Linase niidi on autori vanavanaema käsitsi kedranud. Hobusejõhv on pärit Muhumaalt. Jõhvi oli valida pruuni, musta ja valge tooni vahel, kasutatud on viimast, sest see toon osutus originaaliga võrreldes sobivaks.

Võrgendis kasutatud pronksspiraalide tegemist on alustatud pronkstraadi töötlemise ja ettevalmistamisega. Et olemasolev traat (vase ja nikli sulam) on läbimõeldult jämedam vaselistel kasutatud traadist, tuli seda vähendada. Traadi läbimõõtu vähendati tõmbraua abil. Tõmbraua augu numbrid vastavad läbimõõdule. Käesoleval juhul on traadi algne läbimõõt 0,5 mm, mis vastab tõmbraua augunumbrile 35. Vajaminev 0,42-millimeetrine läbimõõt tõmbraual puudub, lähim sellele mõõdule on 0,40 mm, mis vastab augunumbrile 37. Kõigepealt on traati tõmmatud läbi augu number 36, seejärel läbi number 37. Et traat hõlpsamini tõmbraua august läbi tuleks, on see mesilasvahaga kokku määritud. Kuna peale traadi tõmbamist on metall pingestunud, on traati kuumutatud. Pinges traat võib katkeda ega ole kergesti töödeldav. Kuumutamisel tekkinud oksiidikiht on eemaldatud väävelhappe (H_2SO_4) 10%-lises lahuses. Väävelhappe lahus pestakse veega ning traat kuivatatakse.

Töötlemisel saadud õige läbimõõduga traat tuleb keerutada spiraalideks (foto 13). Spiraalide keerutamisel on tuginetud Viesti Väänäneni 1967. aastal ilmunud raamatule metallitööst. Traadi ots kinnitatakse varda külge, mille läbimõõt on 1,8 mm. Varda otsa on tehtud lõhe, et traati oleks vardale lihtsam paigaldada. Kruustangide vahele on asetatud kaks puuklotsi. Traat pannakse kahe klotsi vahelt läbi nii, et varras koos traadi otsaga toetub klotside peale ning ülejäänud traat jääb klotside alla. Edasi paigaldatakse varda teine ots trelli padrundi külge. Töösendis trell keerutab traadi spiraalitoruks. Puit hoiab traati paigal ja pingul, et see korrapäraselt vardale jookseks.

Võrgendi valmistamisel on kasutatud spiraalideks keerutatud pronkstraati, hobusejõhvi ja ühekordset linast niiti ning abivahendina kummiliimi. Võrgendi pronksspiraalid on neljas erinevas mõõdus (foto 14). Spiraalid on lükitud hobusejõhvi ja linase lõnga peale (foto 15). Linast niiti on võetud sama pikalt jõhviga, mille pikkuseks kõigest ca 40 cm. Jõhvi ja linase niidi otsad on kummiliimiga kokku liimi-

Foto 14. Erineva moodsuga pronksspiraalid.
Foto: Malle Valli

Foto 15. Pronksspiraalvõrgendi tegemine.

Foto: Malle Valli

tud ja seeläbi teravaks vormitud, mis lihtsustab spiraalide läbi panemist orgaanilisest materjalist. Mustri moodustamisel on jõhvide ristumiskohal pandud üks jõhvipunt teise pundi keskelt läbi. Jõhvide arvuga pidi pundi suuruse juures arvestama, kuna kahe silmuse vahel olevast spiraalist tuli läbi panna kaks hobusejõhvi pundi.

Pronksspiraalkaunistuse puhul oli tegemist autori esmase kogemusega nii tehnoloogia kui materjali kasutamise osas. Nõuandeid traadi töötlemise ja spiraalvõrgendi tegemise kohta andis Arno Kaljus, kellel on aastatepikkune metallitöö kogemus.

Kokkuvõte

Rekonstruktsiooni tegemist võib pidada õnnestunuks. Tekstiilide puhul tekkisid probleemid materjaliga. Tänapäeval vabrikus tehtud villane lõng ei ole nii kvaliteetne kui paarsada aastat tagasi käsitsi kedratud lõng. Seeliku kangas tuli lõppkokkuvõttes hõredam, kuigi kanga tihedus jäi samaks. Originaaliga võrreldes võiks koo-piaseelikut pisut pleegitada. Kõlapookade laius 0,5 cm oli määrav materjali valikul. Selleks oli vaja peenikest kahekordset lõnga, mida oli raske leida, sest praegused vabrikulõngad jäid selle töö jaoks liiga jämedaks.

Kui tekstiilide valmistamisel olid artikli autoril teatud kogemused olemas, siis pronksspiraalkaunistuse tegemine oli uus väljakutse. Et tegemist oli võõra materjali ja tehnikaga, kulus sellele arvatust rohkem aega. Pronksspiraalvõrgendi tehnoloogiaga tutvumisel olid suureks abiks arheoloogilistest leidudest pärit samalaadsed detailid. Kokku kulus rekonstruktsiooni tegemisele 220 tundi.

Aitäh juhendajatele Ave Matsinile ja Riina Rammole ning kõigile, kes nõu ja jõuga abiks olid!

Allikad

KV – Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiiv.

Kirjandus

- Astel, Eevi 1998. *Eesti vööd*. Tartu: Ilmamaa.
- Kiudsoo, Mauri, Jaana Ratas 2005. Viljandimaa varauusaegsed peaehted. – *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2004*. Viljandi: Viljandi Muuseum, 112–122.
- Kurrik, Helmi 1932. Kõlavöö Eestis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat VII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 93–124.
- Laul, Silvia, Heiki Valk 2007. *Siksälä. A community at the frontiers. Iron Age and Medieval*. Tallinn; Tartu: Tartu Ülikool, arheoloogia õppetool.
- Manninen, Ilmari 1927. *Eesti rahvariiete ajalugu*. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat III*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Moora, Harri (toim) 1956. *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Moora, Harri 1957. Eesti rahvarõivaste arenemise ajaloost. – *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 7–28.
- Mägi Marika, Jaana Ratas 2003. Eestlaste rõivastus. – *Eesti aastal 1200*. Toim Marika Mägi. Tallinn: Argo, 205–225.
- Rammo, Riina 2005. Pronksspiraalkaunistused rõivastel Eesti haualeidude põhjal 11.–14/15. sajandil. Peaseminaritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia õppetoolis.
- Tampere, Herbert (toim) 1941. *Karksi vanad rahvalaulud*. I. Vana kannel. Eesti vanad rahvalaulud IV. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Voolmaa, Aino 1971. Eesti rahvarõivaseelikud. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXV*. Tallinn: Valgus, 106–149.

Astri Kaljus

Värv, Ellen 1998. Riitumine ja rahvarõivad. – *Eesti rahvakultuur*. Koost ja toim Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 367–396.

Väänänen, Viesti 1967. *Metallinpakatus*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otavan laakapaino.

Astri Kaljus lõpetas 2008. aastal Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili eriala spetsialiseerumisega muuseumitööle ja tekstiilikujundusele. Tegeleb sealsamas täienduskoolitusega arhailise tekstiili alal. Koos lõpudiplomiga omandas tekstiiliala rahvakunsti- ja käsitöömeistri kutsekvalifikatsiooni III astme tunnistuse. Käsitööga tegeleb MTÜ Lossi Gild liikmena, meelisteemaks on vanema-tüübiline rõivastus ja rekonstruktsioonide tegemine.

Summary: Reconstructing the Paistu carpet skirt

Astri Kaljus

There are clear local differences in Estonian folk costumes that may depend on traditions and relationships with neighbours. Some areas embraced new currents more readily than others. Southern Estonian folk costumes are characterized above all by the preservation of many old-fashioned articles of clothing and decorative methods into the first half of the 19th century. The south-central area known as Mulgimaa had especially strong preservationist traditions.

One time-honoured part of clothing – and also one of the most simple – was a rectangular swath of cloth wrapped around the hips – the *vaiipseelik* or carpet skirt. In Estonia, this was used since at least the early part of the 2nd millennium AD. The carpet skirt occupied an important place in traditional folk customs, especially for wedding costumes. The Mulgimaa bridal skirt was red with various metal decorations on the bottom edge. Old-fashioned wedding clothing with long traditions was being worn in Mulgimaa even when clothing started making a transition to urban fashions.

Key topics in this article include the treatment of metal ornaments on the basis of ethnographic as well as archaeological material. Ornaments were made of either tin or bronze spirals. In Estonian areas, bronze spiral decorations were very widespread from the end of the ancient times until the early Middle Ages. Spiral decorations found in gravesites, especially bronze spiral nets, are a class unto themselves. In the article, I tried to find similarities between ethnographic copper ornaments on one hand and the bronze spiral decorations found in archaeological sites on the other. I noted common features both in the technological solutions and use of the material. Some nets and “appliqués” had characteristics similar to the ethnographic spiral decorations.

Резюме: Реконструкция понёвы из местечка Пайсту

Астри Кальюс

В случае эстонской национальной одежды очевидны явные местные различия, которые могли зависеть как от традиций, так и от взаимоотношений с соседями. Некоторые районы были более восприимчивы к новшествам, чем другие. Группу национальной одежды Южной Эстонии характеризует, в первую очередь, упорное сохранение многих архаических предметов одежды и способов её украшения, вплоть до первой половины XIX века. Особенно консервативной была Мульгимаа.

Одной старой и наиболее простой частью предметов одежды является наматываемое на бёдра прямоугольной формы полотнище – понёва (несшитая поясная одежда). Она использовалась на территории нынешней Эстонии минимум с начала II тысячелетия. Понёва занимала важное место в традиционной национальной одежде, особенно в свадебной одежде. Юбка невесты с Мульгимаа была цвета красного подмаренника с различными металлическими украшениями по нижнему краю. Архаичную свадебную одежду, соблюдая традиции, продолжали носить и тогда, когда национальная одежда начала подвергаться влиянию городской моды.

В данной статье важным является рассмотрение металлических украшений как на основании этнографического, так и археологического материала. Украшения делались или из олова (оловянные бляшки) или из бронзовых спиралей (бронзовые пронизки). На территории нынешней Эстонии украшения одежды в виде бронзовых пронизок широко использовались с конца эпохи древнего мира и до середины средних веков. Найденные в могильниках спиральные украшения, особенно плетения из бронзовых спиралей, это мастерство высочайшего класса. В статье я пыталась найти сходство между этнографическими бронзовыми пронизками и полученными из археологических находок плетениями из бронзовых спиралей. Мною были обнаружены общие черты в технологических решениях и в способах использования материала. У этнографических спиральных украшений было сходство с некоторыми плетениями из бронзовых спиралей, а также с т.н. аппликациями.